

УДК 37.016:796.011.3

Вербицький Віталій Анатолійович

кандидат історичних наук,

доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я людини

Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

*v.verbitskiy@mail.ru***ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1864-1914 рр.)**

Анотація. Статтю присвячено вивченню шкільних програм із фізичного виховання в середніх навчальних закладах Півдня України в другій половині XIX – на початку XX ст. На прикладі гімназій Херсонської губернії проаналізовано програмно-методичне забезпечення процесу фізичного виховання. Зроблено висновок, що в дореволюційний період не існувало єдиної навчальної програми з фізичного виховання. Основними документами, якими користувалися під час проведення занять, були авторські програми, укладені вчителями гімнастики на основі різних гімнастичних систем.

Ключові слова: фізична культура; навчальні програми; фізичне виховання; фізичні вправи; гімнастика.

Постановка проблеми. Фізична культура – органічна частина загальнолюдської культури, її особлива самостійна сфера. Тим часом це специфічний процес і результат людської діяльності, засіб фізичного вдосконалення особистості [1]. Фізичне виховання пройшло своєрідний непростий шлях розвитку й стало невід'ємною частиною навчання і виховання учнівської молоді. Водночас, нові соціально-економічні умови вимагають постійно вдосконалювати систему фізичного виховання, здійснювати пошук нових шляхів фізичного вдосконалення молоді. Сьогодні в навчальних закладах тривають складні процеси оновлення змісту, теорії та практики навчання. Тому, з огляду на реформування національної системи фізичного виховання, вивчення досвіду організації процесу фізичного виховання буде дуже корисним.

Організаційні умови викладання предмета визначаються багатьма факторами, серед яких: кадрове, матеріально-технічне та програмно-методичне забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення науково-

педагогічної та спеціальної літератури дає підстави стверджувати, що питання історії розвитку фізичного виховання і спорту знаходяться під постійною увагою науковців. Доказом цього є значна кількість наукових робіт, навчальних посібників, популярної літератури, які вийшли друком останнім часом, автори яких спробували розкрити різні аспекти становлення і розвитку національної системи фізичного виховання. Зокрема, досліджено питання кадрового, матеріально-технічного забезпечення, військово-фізичної підготовки молоді [2]; діяльності спортивно-гімнастичного руху на Західній Україні (дисертаційні дослідження: О. М. Вацеби [3], О. Т. Винничука [4], Б. Є. Трофим'яка [5]); шкільної системи фізичного виховання (Я. Б. Боднар [6], Н. О. Гнесь [7], О. О. Цибанюк [8]). Окремі аспекти теорії і практики фізичного виховання учнівської молоді в другій половині XIX – на початку XX ст. висвітлено в наукових працях А. С. Бондар [9], Е. Ю. Дорошенка [10], А. М. Окопного [11].

Однак питання впровадження та розвитку фізичної культури в освітніх установах дореволюційного періоду не знайшло належного відображення в сучасній історіографії. Актуальною в цьому контексті стає тема організації навчально-виховного процесу фізичної освіти в середніх навчальних закладах, зокрема, програмно-методичного забезпечення навчального процесу.

Сьогодні існує низка робіт вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячених цій тематиці [12]. Однак деякі з них містять певні неточності і не висвітлюють тематику повністю. Саме тому, на нашу думку, доцільно вивчити програмно-методичне забезпечення середніх шкіл південного регіону України в дореволюційний період.

Мета статті: вивчити програмно-методичне забезпечення фізичного виховання в середніх навчальних закладах Півдня України в дореволюційний період для виявлення та адаптації кращих здобутків у практику сучасних шкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Від моменту введення в 1864 р. до практики середніх шкіл гімнастичних вправ у Міністерстві народної освіти не існувало єдиної програми, яка б регламентувала порядок проведення занять.

Чітких вказівок Міністерства щодо проведення уроків фізкультури у період 60-80-х рр. XIX ст. не висувалося. Були лише окремі рекомендації щодо порядку, часу і місця проведення занять. Тому навчальні програми за своїм змістом були дуже різноманітними. Переважно навчання велося за авторськими програмами, складеними вчителями гімнастики або ж за посібниками, що призначалися для проведення уроків у військових училищах. Склалися програми щодо певної системи фізичних вправ і безпосередньо залежали від того, якою з гімнастичних систем володіє вчитель. Серед найбільш використовуваних систем досліджуваного періоду слід назвати німецьку, шведську, сокільську системи гімнастики і так звану військову гімнастику. Усі системи фізичних вправ мали свої відмінні особливості, які позначалися на методиці викладання предмета.

Першу спробу ввести єдину програму навчання до курсу середньої школи Міністерством народної освіти було зроблено в 1889 р. [13]. Розроблена «Інструкція для викладання гімнастики в чоловічих навчальних закладах» складалася із 3 частин і містила в собі програму фізичної підготовки, конкретні вказівки щодо організації уроків, методики навчання і часу проведення занять, нагляду за учнями; установлювала санітарні норми до спортивних приміщень та вимоги до спортивних снарядів. Зокрема:

- Вправи, розміщені в програмі, розподілялися на чотири групи: стройові (порядкові) вправи; вільні гімнастичні вправи; вправи з рухливими снарядами; вправи на нерухомих снарядах [14].
- На проведення уроків гімнастики відводилося для кожного класу або відділення не менше двох годин на тиждень [15].
- Для учнів, які жили на території пансіонів, вводилися короткі (15-20 хв) рухливі перерви [16].
- Обов'язковою умовою курсу фізичного виховання гімназистів стають рухливі ігри та прогулянки на свіжому повітрі [17].
- У практику середніх шкіл вводиться оцінка успішності учнів з предмета «гімнастика». Оцінка заносилася в кінці року до свідоцтв про успіхи,

випускних свідоцтв про закінчення і свідоцтв про пільги на військову повинність.

Крім того, положення «Інструкції» зобов'язували вчителів гімнастики щороку звітувати перед адміністрацією навчальних закладів про проведені уроки, вказуючи при цьому «на несумлінних і недбалих учнів» [18].

Поза сумнівом, «Інструкція 1889 р.» була кроком уперед в організації процесу фізичного виховання, але в ній були і негативні моменти. Наприклад, істотним недоліком програми слід вважати те, що в основу викладання гімнастики було покладено військово-стройові вправи та німецьку систему гімнастики. Водночас саме стройові вправи знищували в учнів будь-яке бажання відвідувати уроки гімнастики і викликали найбільшу кількість нарікань з боку педагогів, учнів і передової громадськості [19].

Розвиток нових знань у галузі медицини, фізіології, гігієни, введення у шкільну практику нових форм фізичного виховання вимагало перегляду наявної програми. Питання про належне становлення фізичного виховання не раз порушувалося на різних нарадах і навіть стало предметом обговорення в Державній Думі в 1913 р. [20]. Однак, незважаючи на це, міністерська програма аж до революційних подій 1917 р. залишилася, по суті, єдиним урядовим програмним документом, що регламентував порядок проведення уроків фізичної культури.

Як показали дослідження, в 1914 р. програму Міністерства освіти було покладено в основу викладання гімнастики у всіх чоловічих гімназіях і реальних училищах Херсонської губернії. Проте через об'єктивні причини від цього урядового документа існувало багато відступів. В одних випадках програма розширювалася, в інших (через відсутність деяких снарядів, недостатню підготовленість викладачів, відсутність зручного приміщення для гімнастики) її доводилося скорочувати. Інколи, щоб адаптувати програму до прийнятої системи гімнастики, її доводилося дещо змінювати [21].

Безпосередньо Міністерською програмою, з незначними змінами, користувалися 47 % чоловічих гімназій і 43 % реальних училищ.

У решти навчальних закладів викладання гімнастики велось:

- за авторськими програмами, складеними викладачами відносно Міністерської – 24 % гімназій і 14 % реальних училищ;
- за посібниками, складеними для викладання сокільської гімнастики в середніх школах викладачами гімнастики А. Геллером, А. Штейнер і Ф. Ербеном – 12 % гімназій і 14 % реальних училищ;
- за «Порадником для навчання військ гімнастиці» – 6 % гімназій і 14 % реальних училищ;
- за програмою, прийнятою в кадетських корпусах – 12 % гімназій;
- за шкільною системою Адольфа Шпіса – 6 % гімназій [22].

Отже, навчальні програми, які застосовувалися в середній школі, були дуже різноманітні. У зв'язку з цим, фізичні вправи викладалися в різному обсязі, за різними методиками і навіть із серйозними порушеннями. Так, наприклад, програма гімнастики, ухвалена в кадетських корпусах, була складена за «Порадником для навчання військ гімнастиці» стосовно дитячого віку і мало чим відрізнялася від міністерської. А ось «Навчальні основи для викладання гімнастики в середніх навчальних закладах» А. Геллера, А. Штейнера і Ф. Ербена були більш різноманітними, а ті гімназії, які користувалися цим посібником, проходили курс фізичної підготовки за більш широким обсягом. Суттєвим недоліком цього навчального посібника була чеська термінологія.

Більш об'ємними за своїм змістом були навчальні програми, складені викладачами гімнастики, використання яких практикувалося в Миколаївській гімназії, Миколаївському реальному училищі, Одеській 3-й і 5-й гімназіях. Особливістю цих програм було те, що до їх курсу навчання входили різні види спорту (наприклад, легка атлетика), яких не було в Міністерській програмі. У деяких випадках ці програми було складено з серйозними порушеннями. Так, у Миколаївській гімназії і Миколаївському реальному училищі викладач увів до курсу фізичної підготовки партерну гімнастику, піднімання гир вагою 5 футів, бокс і навіть циганську і швейцарську боротьбу, що було абсолютно

неприпустимо в середній школі.

З недоліками була програма, укладена викладачем Вознесенської гімназії. Розроблена вона була стосовно шведської системи гімнастики. Її визначною особливістю стала відсутність вправ із рухливими снарядами, що було порушенням міністерської програми 1889 р. [23].

Що ж стосується жіночих закладів освіти, то тут викладання велося переважно за авторськими програмами, які було складено вчителями гімнастики і схвалено педагогічними радами. За такими особливими програмами проводилися уроки у 40 % гімназій Херсонської губернії. Менше в жіночих гімназіях займалися за програмою Міністерства народної освіти. Таких гімназій було 9 і складала вони 30 %. У решті гімназій гімнастика викладалася:

- за програмою, складеною викладачами Геллером, Штейнером і Ербеном – 10 %;
- за програмою, ухваленою в Московському Миколаївському жіночому училищі і складеною викладачем Ф. І. Ольшаніним – 3 %;
- за посібником Ербена – 3 % [24].

Характерною особливістю цих програм був розподіл гімнастичних вправ відповідно до віку і сил учениць, а також наявності спортивного устаткування.

Із програмно-методичним забезпеченням нерозривно було пов'язано питання вживаних систем фізичних вправ. У результаті проведеного дослідження вдалося встановити, що в чоловічих гімназіях і реальних училищах використовувалися сокільська, шведська, німецька, змішана сокільсько-шведська і, так звана, військова гімнастика, тобто гімнастика, що використовувалась у військах (табл. 1).

Таблиця 1

Системи гімнастики, які використовувалися в чоловічих гімназіях та реальних училищах Херсонської губернії (1914 р.) [25]

Системи гімнастики	Кількість навчальних закладів	Загальний відсоток
Сокільська	10	41,6 %
Шведська	1	4,2 %

Німецька	1	4,2 %
Змішана сокільсько-шведська	4	16,6 %
Військова гімнастика	8	33,3 %

Отже, найбільш популярною в чоловічих гімназіях і реальних училищах була сокільська система гімнастики (41,6 %). Рідше практикувалася військова гімнастика (33,3 %).

У цілому системи гімнастики, які використовувалися в жіночих гімназіях, не відрізнялися від чоловічих середніх шкіл (табл. 2).

Таблиця 2

Системи гімнастики, які використовувалися у жіночих середніх навчальних закладах Херсонської губернії (1914 р.) [26]

Системи гімнастики	Кількість навчальних закладів	Загальний відсоток
Сокільська	8	27 %
Шведська	2	7 %
Змішана (сокільсько-шведська, німецька та французька)	18	60 %
Власна система фізичних вправ, складена вчителем гімнастики	1	3 %

Отже, дані таблиці засвідчують, що, на відміну від чоловічих навчальних закладів, у жіночих гімназіях найбільш популярними були змішані системи гімнастики (сокільсько-шведська, німецька та французька).

Цікаво порівняти цифри про вживані системи гімнастики в середніх закладах освіти Півдня України з даними, зібраними з усіх навчальних округів Російської імперії.

Слід зазначити, що в спортивній історіографії зустрічаються різні відомості щодо цього питання. На нашу думку, більш об'єктивно відображають картину статистичні дані, представлені на Всеросійській гігієнічній виставці 1913 р. Такі ж цифри наводить у своїй роботі «Російський спорт і олімпійський рух на рубежі XIX - XX століть» О. Б. Суник. Отже, в 1913 р., за даними

Міністерства народної освіти, в 1566 середніх навчальних закладах викладалася:

- сокільська гімнастика – у 439 навч. закл. (28 %);
- частково сокільська гімнастика – у 416 навч. закл. (26 %);
- шведська гімнастика – у 82 навч. закл. (5 %);
- частково шведська – у 214 навч. закл. (14 %);
- військовий стрій – у 136 навч. закл. (9 %);
- частково стрій і військова гімнастика – у 141 навч. закл. (9,5 %);
- система Лесгафта – у 66 навч. закл. (4 %);
- німецька гімнастика – у 11 навч. закл. (0,7 %);
- інші системи – у 61 навч. закл. (3,8 %) [27].

Отже, найбільшою популярністю як у середніх школах південного регіону, так і в усій країні користувалася сокільська система гімнастики. І це не дивно, оскільки з 1911/1912 навчального року саме ця гімнастична система була офіційно прийнята до викладання в усіх навчальних закладах Міністерства народної освіти. Водночас важливо зазначити, що ставлення до самої сокільської гімнастики з боку передових учених і педагогів було вкрай негативним.

Програмне забезпечення навчального процесу підкріплювалося різними навчально-методичними посібниками, які можна класифікувати за трьома категоріями: 1) посібники з гімнастики; 2) вказівки до занять з легкої атлетики; 3) збірники рухливих ігор.

Більше всього було підручників з гімнастичного напрямку – 22 друкованих видання. У викладанні гімнастики найбільшою популярністю користувалися: «Порадник для навчання військ гімнастиці», «Практичний посібник до раціональної педагогічної гімнастики» Герда, «Курс сокільської гімнастики» Манохіна, «Гімнастика і спорт за системою Лінга» Норландера, «Вільні вправи» Тодта, спільна робота А. Геллера, А. Штейнера і Ф. Ербена «Навчальні основи для викладання гімнастики в середніх навчальних закладах Росії». Під час проведення ігор у якості методичних посібників переважно

використовувалися роботи Бокіна «Рухливі ігри», Скотака «Гімнастичні ігри». Під час занять легкою атлетикою застосовувалися підручники Дюперрона «Легка атлетика», Герда «Легка атлетика й атлетичні ігри», Де-Поліні «Підручник з легкої атлетики». Крім того, у жіночих гімназіях і прогімназіях у викладанні гімнастики використовувалися праці: Залевської, Миколайовича, Краєвського, Тельє, Анкудіновича, Лукеша, Шмідта, Горбунової, Михайлової, Семенова, Федорова, Лесгафта, Покровського, Полторацького, Русевич, Філітіс і Ухової [28].

Утім, досить великий відсоток учителів середніх шкіл під час підготовки та проведення уроків фізичного виховання не користувався ніякими навчальними посібниками. Обходилися без спеціальної спортивно-методичної літератури в 22 чоловічих гімназіях (45 %), 5 реальних училищах (23 %) і 26 (39 %) жіночих середніх закладах освіти Одеського навчального округу [29].

Бідними на спортивну літературу були шкільні бібліотеки. Із загального числа гімназій і реальних училищ Херсонської губернії книги спортивної тематики містилися лише у Вознесенській гімназії. Більшість же навчальних закладів обмежувалися передплатою періодичних видань. Так, у бібліотеках були в наявності такі журнали: «Воздухоплаватель», «К спорту», «Русский спорт», «Сила и здоровье», «Сокол», «Экскурсант». Найчастіше виписувався журнал «Сокол». Щодо жіночих гімназій, то тут спортивної літератури не було в жодному навчальному закладі [30].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, в дореволюційній середній школі доволі тривалий час викладання гімнастики відбувалося без будь-якої урядової навчальної програми, а основними документами, якими користувалися під час проведення занять, були складені вчителями гімнастики авторські програми.

Для того, щоб хоч якось методично організувати навчальний процес, Міністерством народної освіти була випущена, хоч зі значним запізненням, інструкція з програмою викладання гімнастики в чоловічих закладах освіти. Прийнята програма цілком відображала інтереси царського уряду, які були

спрямовані, в першу чергу, на підготовку учнів для служби в армії.

Основним недоліком цієї програми була її військова спрямованість. З боку передової громадськості та педагогів відбувалися певні спроби її покращити, але, незважаючи на це, «Інструкція» 1889 року залишалася до 1917 р. єдиним, по суті, урядовим програмним документом, який регламентував порядок проведення занять.

Серйозним недоліком досліджуваного періоду було те, що в країні на той час ще не була сформована власна система шкільного фізичного виховання, тому викладання предмета велося за різними гімнастичними системами. Це було причиною того, що програмне забезпечення відрізнялося великим різноманіттям, а відтак навчання проводилося в різних об'ємах та за різними методиками.

Складною залишалася ситуація із забезпеченням бібліотек спортивною літературою. Нестача навчально-методичних посібників і спеціалізованих періодичних видань призводила до того, що більшість учнів були позбавлені можливості поповнювати свій світогляд новими знаннями з питань фізичного виховання. Більшість фактів зі спортивного життя країни, досягнення російських та світових спортсменів, методики тренувань та багато інших питань залишалися недоступними для учнів. Природно, що така ситуація з програмно-методичним забезпеченням негативно позначилася на організації процесу фізичного виховання.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Окремі навчальні програми можуть бути предметом студіювання наступних історико-педагогічних розвідок з метою застосування в сучасній педагогічній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Физическая культура студента: [Учебник] / [Под ред. В. И. Ильинича]. – М. : Гардарики, 1999. – 448 с.
2. Вербицький В. А. Кадрове забезпечення середніх навчальних закладів Півдня України вчителями фізичної культури (1864-1914 рр.) / Віталій Анатолійович Вербицький // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 23. – С. 50-58; Вербицький В. А. Матеріально-

- технічне забезпечення процесу фізичного виховання середніх шкіл південного регіону України у дореволюційний період / Віталій Анатолійович Вербицький // Гілея (науковий вісник) : Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 24. – С. 35-42; Вербицький В. А. Особливості фізичного виховання у навчальних закладах Півдня України в роки Першої світової війни / Віталій Анатолійович Вербицький // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 94. Вип. 81. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 159–162.
3. Вацеба О. М. Спортивно-гімнастичний рух в Західній Україні (кінець XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Оксана Михайлівна Вацеба. – К., 1992. – 23 с.
  4. Винничук О. Т. Педагогічна діяльність січових товариств на західноукраїнських землях (1899 – 1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Олег Теофілович Винничук. – Івано-Франківськ, 1997. – 21 с.
  5. Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Богдан Євстахійович Трофим'як. – Л., 2003. – 40 с.
  6. Боднар Я.Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця XIX – початку XX століття (до 1939 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук фізич. вих. і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Ярослав Богданович Боднар. – Львів, 2002. – 18 с.
  7. Гнесь Н. О. Становлення і розвиток фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини (1869–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Наталія Олександрівна Гнесь. – Івано-Франківськ, 2007. – 25 с.
  8. Цибанюк О. О. Управління системою фізичного виховання школярів на Буковині (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Олександра Олександрівна Цибанюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
  9. Бондар А. С. Теорія і практика фізичного виховання гімназистів на Слобожанщині у другій половині XIX – на початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вихов. і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Анастасія Сергіївна Бондар. – Львів, 2006. – 20 с.
  10. Дорошенко Е. Ю. Теорія і практика фізичного виховання молоді у вітчизняній педагогіці другої половини XIX – початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Едуард Юрійович Дорошенко. – Луганськ, 2001. – 17 с.
  11. Окопний А. М. Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга пол. XIX – перша пол. XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук фізич. вихов. і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Андрій Михайлович Окопний. – Львів, 2001. – 19 с.
  12. Бакіко І. Історичний розвиток шкільних програм із фізичної культури в Україні в кінці XIX – на початку XX століття / Ігор Бакіко, Віталій Дмитрук, Володимир Ковальчук // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки: У 3 т. / Уклад. А.В. Цьось, С.П. Козіброцький. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі

- Українки, 2008. – С. 3–6.
13. Мор Я. О современной постановке школьной гимнастики и некоторых других физических упражнений / Я. Мор // Журнал Министерства народного просвещения. – 1903 (март). – С. 42.
  14. Инструкция для преподавания гимнастики в мужских учебных заведениях Ведомства Министерства народного просвещения. – Одесса: Типография Штаба войск Одесского военного Округа, 1889. – С. 4–5.
  15. Там само. – С. 18.
  16. Там само. – С. 20.
  17. Там само. – С. 4.
  18. Зеликсон Е. Ю. Очерки по истории физической культуры в СССР: От отмены крепостного права и развития промышленного капитализма в России до Великой Октябрьской социалистической революции (1861–1917 гг.) / Елизавета Юрьевна Зеликсон. – М. ; Л.: «Физкультура и спорт», 1940. – С. 22–23.
  19. Геворкян Р. А. Физическое воспитание в средней школе России в период развития капитализма (с 80-х годов XIX ст. до 1917 г.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / Рафаэль Акопович Геворкян. – Л., 1975. – С. 10–11.
  20. Там само.
  21. О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года). Издание Управления Одесского учебного округа. – Одесса : Тип. О-ва «Русская Речь», 1916. – С. 36.
  22. *Підраховано автором за:* О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года)... – С. 38–39, 62–64.
  23. О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года)... – С. 36–37, 63.
  24. *Підраховано автором за:* О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года)... – С. 414–433.
  25. *Складена автором за:* О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года)... – С. 32–35, 61–62
  26. *Складена автором за:* О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года)... – С. 32–35, 414–433.
  27. Физическое воспитание и школьная гигиена по данным Всероссийской Гигиенической Выставки 1913 года. Отчет о командированном на Выставку Директора Кишиневской Императора Александра 1-го Благословенного гимназии И. А. Кловского // Циркуляр по Одесскому Учебному Округу. – 1913. – № 11 (ноябрь). – Одесса : Тип. Общества «Русской Речи», 1913. – С. 18. – (Приложение); Суник А.Б. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX–XX веков / Александр Борисович Суник. – [Изд. 2-е, исправл. и дополн]. – М. : Советский спорт, 2004. – С. 253.
  28. О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года)... – С. 42–43, 65–67, 83.

29. О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года)... – С. 42, 65–66, 83.
30. О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного Округа (по данным, доставленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года)... – С. 45, 67, 83.

Рецензент

Мещанинов О. П. – д. пед. н., профессор

Статья надійшла до редакції 26.03.2015

ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОЦЕССА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ (1864-1914 гг.)

Вербицкий Виталий Анатольевич

кандидат исторических наук,

доцент кафедры физической реабилитации и здоровья человека

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев

v.verbitskiy@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена изучению школьных программ по физическому воспитанию в средних учебных заведениях Юга Украины во второй половине XIX – начале XX вв. На примере гимназий Херсонской губернии проанализировано программно-методическое обеспечение процесса физического воспитания. Сделан вывод, что в дореволюционный период не существовало единой учебной программы по физическому воспитанию. Основными документами, которыми пользовались во время проведения занятий, были авторские программы, составленные учителями гимнастики на основе разных гимнастических систем.

Ключевые слова: физическая культура; учебные программы; физическое воспитание; физические упражнения; гимнастика.

PROGRAM-METHODICAL PROVISION OF PHYSICAL EDUCATION IN EDUCATION INSTITUTIONS OF KHERSON PROVINCE (1864-1914)

Vitalii A. Verbytskyi

Candidate of historical sciences,

Associate Professor, Department of Physical rehabilitation and Human health,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv

v.verbitskiy@mail.ru

Abstract: The article is devoted to the study school programs of physical education in high schools of South of Ukraine in the second half of XIX-th – beginning of XX-th century. On example of gymnasiums Kherson province was analyzed programmatic-methodological support to the process of physical education. Concluded that in the pre-

revolutionary period there was no unified educational programs of physical education. The main documents that used during the lessons were author programs which compiled by teachers of gymnastics based on various gymnastic systems.

Key words: physical culture; educational programs; physical education; physical exercise; gymnastics.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Physical culture of student : [Textbook ed. by V. Ilyinich]. – M. : Gardariki, 1999. – 448 p. (in Russian).
2. Verbytskyi V. A. Staffing of secondary schools teachers southern Ukraine Physical Culture (1864-1914 gg.) / Vitalii A. Verbytskyi // Gilea (Scientific Publication) : Scientific Papers / Main ed. V. M. Vashkevych. – K. : Publ. h. of National Pedagogical Drahomanov University 2009 – Vol. 23. – P. 50–58; Verbytskyi V. A. Logistical support physical education in secondary schools in the southern region of Ukraine during the revolution / Vitalii A. Verbytskyi // Gilea (Scientific Publication) : Scientific Papers / Main ed. V. M. Vashkevych. – K. : Publ. h. of National Pedagogical Drahomanov University 2009 – Vol. 24. – P. 35–42; Verbytskyi V. A. Features of physical education in schools in the South of Ukraine during World War / Vitalii A. Verbytskyi // Proceedings of the Scientific Council Journal. – P. 94. Vol. 81. Historical Sciences. – Mykolaiv : in Pethro Mogyla BSSU, 2009. – P. 159–162. (in Ukrainian).
3. Vaceba O. M. Sport-gymnastic movement in Western Ukraine (end of XIXth century – the end of the 30-ies of the XXth cent.) : selfreport. DIS. for the sciences degree of CPS, special : 13.00.04 "theory and methodology of professional education" / Oksana Mykhaylivna Vaceba. – K., 1992. – 23 p. (in Ukrainian)
4. Vynnychuk O. T. Pedagogical activity of the host societies for the Western Ukrainian lands (1899-1939): selfreport DIS. for the sciences degree of CPS : special. 13.00.04 "theory and methodology of professional education"/ Oleg Teofilovich Vynnychuk. – Ivano-Frankivsk, 1997. – 21 p. (in Ukrainian)
5. Trofimiak B. E. Gymnastically sports organization in the national-liberation movement of Galicia (second half. 19th century – the first half XXth century.) : selfreport DIS. for the sciences degree of Doctor of Historical Science : special. 07.00.01 "history of Ukraine" / Bogdan Evstahijovich Trofimiak. – L., 2003. – 40 p. (in Ukrainian)
6. Bodnar I. B. Theoretical and methodical principles of physical education of young people of Galicia end XIX – beginning of XX century (until 1939) : selfpeport. DIS. for the sciences. the degree of candidate of physical culture and sport science : specials. 24.00.02 "physical training, physical training of different groups of population" / Jaroslaw B. Bodnar., – Lviv, 2002. – 18 p. (in Ukrainian)
7. Gnes N. A. Formation and development of physical education students of national schools of Bukovina (1869-1918) : selfreport DIS. for the sciences. the degree of PhD. EDR. Science: special. 13.00.01 General Pedagogics and history of Pedagogics / Natalia Gnes. - Ivano-Frankivsk, 2007. – 25 p. (in Ukrainian).
8. Cibaniuk O. Management system of physical education students in Bukovina (the second half of XIXth – beginning of XXth century) : selfreport DIS. for the sciences. the degree of PhD. EDR. Science : special. 13.00.01 General Pedagogics and history of Pedagogics / Aleksandra Aleksandrovna Cibaniuk. – Ivano-Frankivsk, 2008. - 20 p. (in Ukrainian)
9. Bondar A. Theory and practice of physical education of students in Kharkiv region in the second half of XIXth – beginning of XXth century : selfreport. DIS. for the sciences. the degree of PhD. Science of physical education and sport : specials. 24.00.02 physical training, physical training of different groups of population / Anastasia Sergeevna Bondar. – Lviv, 2006. – 20 p. (in Ukrainian).

10. Doroshenko E. Y. Theory and practice of the physical education of youth in the Ukrainian pedagogies at the second half of XIXth – beginning of XXth century : selfreport DIS. for the sciences. the degree of PhD. EDR. Science : special. 13.00.01 General Pedagogics and history of Pedagogics / Eduard Yuryevich Doroshenko. – Lugansk, 2001. – 17 p. (in Ukrainian).
11. Okopnij A. M. Physical education in heritage of Ukrainian teachers (second half. XIXth – first half of the XXth century.) : selfreport DIS. for the sciences. the degree of PhD. Science physical education and sport : specials. 24.00.02 "physical training, physical training of different groups of population" / Andrey Mikhailovich Okopnij. – Lviv, 2001. – 19 p. (in Ukrainian).
12. Bakiko I. Historical development of school physical education programs in Ukraine at the end of XIXth – beginning of the XXth century / Igor Bakiko, Vitaliy Dmytruk, Volodymyr Kovalchuk // physical education, sport and culture health in modern society : Gs. Sciences. OL. Volin. national reserve. Har-TU University. Lesya Ukrainka : 3 t/way. A. C'os', S. P. Kozibroc'kij. – Lutsk : Vezha "RVV" Volin. national reserve. Har-TU University. Lesya Ukrainka, 2008. – P. 3–6. (in Ukrainian).
13. Mor Y. About the modern posing school gymnastics and some other exercise/ Y. Mohr // Journal of the Ministry of education. – 1903 (March). – P. 42. (in Russian).
14. Instruction manual for the teaching of gymnastics in the men's Education Department of the Ministry of education. – Odessa : Publishing House Of Odessa military district troops, 1889. – P. 4–5. (in Russian).
15. Ibid. – P. 18.
16. Ibid. – P. 20.
17. Ibid. – P. 4.
18. Zelikson E. Y. Sketches on history of physical culture in the USSR: From the abolition of serfdom and the development of industrial capitalism in Russia before the great October socialist revolution (1861–1917) / Elizaveta Yurievna Zelikson. – M. ; L. : "physical trainig and sport", 1940. – P. 22–23. (in Russian).
19. Gevorgian R. Middle school physical education in the period of the development of capitalism in Russia (with the 80-ies of the XIXth until 1917) : selfreport DIS. for the sciences the degree of Cand. ped. Science: special. 13.00.04 «theory and methodology of physical education and sports training» / Rafael H. Gevorgyan. – L., 1975. – P. 10–11. (in Russian).
20. Ibid.
21. The setting of physical education in secondary and elementary schools of Odessa educational region (according to the data delivered by level officials to February 15, 1914 year). Publication Management of Odessa educational region. – Odessa : Type. The "Russian Question", 1916. – P. 36. (in Russian).
22. It is estimated the author for: Physical education in secondary and elementary schools of Odessa educational region (according to delivered by level officials ib February 15, 1914 year)... P. 38–39, 62–64. (in Russian).
23. The setting of physical education in secondary and elementary schools of Odessa educational region (according to delivered by level officials to February 15, 1914 year)... P. 36–37, 63. (in Russian).
24. It is estimated the author: about the statement of physical education students in secondary and elementary schools Odessa school district (according to the data delivered by level officials to February 15, 1914) ... – P. 414–433. (in Russian).
25. The author composed: Physical education in secondary and elementary schools of Odessa educational region (according to delivered by level officials to February 15, 1914 year)... - P. 32-35, 61-62 (in Russian)
26. The author composed: Physical education in secondary and elementary schools of Odessa educational region (according to delivered by level officials to February 15, 1914 year)... – P. 32–35, 414–433. (in Russian).
27. Physical education and school health according the National hygiene shows in 1913. Report seconded to the Exhibition Director Chisinau Emperor Alexander 1st Blessed

gymnasium I. A. Klosovskiy // Circular Odessa school district. – 1913. – № 11 (November). – Odessa : Type. Company "Russian Speech", 1913. – P. 18. – (Application); Sunik A. B. Russian sport and the Olympic movement at the turn of the nineteenth and twentieth centuries / Aleksandr Sunik. – [Ed. 2nd, corrected and completed]. – M. : Soviet Sport, 2004. – 253 p. (in Russian).

28. The setting of physical education in secondary and elementary schools of Odessa educational region (according to delivered by level official to February 15, 1914 year)... – P 42-43, 65-67, 83. (in Russian).

29. On the formulation of physical education of students in secondary and elementary schools Odessa school district (according to the data delivered by level officials to February 15, 1914) ... – P. 42, 65–66, 83. (in Russian).

30. The setting of physical education in secondary and elementary schools of Odessa educational region (according to delivered by level official to February 15, 1914 year)... P.45, 67, 83. (in Russian).